

ŠKOLNÍ KNIHOVNY V 19. STOLETÍ: KONTROLA, PODPORA A ZNOVU KONTROLA

Marta Konířová (Přerov)

School Libraries in the 19th Century: Control, Support and Control Again

Abstract: The development of school libraries established at schools providing elementary education in the 19th century is closely related to the development of this type of schools after 1774, when the General School Rules were published. For the first time, they referred to education as a political issue and declared the interest of the state in the education of all the population. In the 1820s, a decree of the court study committee ordered district school supervisors to inspect books in school libraries and gave them the right to decide whether a particular book fits into the school library. In 1869, a new school act cancelled the supervision of the Church over schools and transferred it to the state. First, the state supported school libraries by listing them among the teaching aids that should be available for every school. In addition, a decree of the Ministry of Cult and Education encouraged the establishment of school libraries where they were still missing. Subsequently (1875), however, the ministry ordered teachers to check new books acquired by school libraries, to inspect also all the other books already deposited in the libraries and to discard all of those that were unsuitable. Ten years later (1885), new inspection of all school libraries was ordered.

Keywords: school libraries – 19th century – Czech lands – elementary schools – censorship

Školní knihovny jsou v zásadě průnikem dvou okruhů – knižní kultury na jedné a školství na druhé straně; jejich činnost, obsah a rozvoj je determinován především děním v těchto dvou oblastech. Tento příspěvek se zaměřuje zejména na vliv školství, respektive vliv státu prostřednictvím nejvyšších školských úřadů, na rozvoj a fungování školních knihoven zřizovaných u škol poskytujících základní vzdělání¹ v průběhu 19. století v českých zemích.

Na konci 18. století došlo v základním školství k zásadní změně, která měla vliv nejen na celé následující 19. století, ale ovlivňuje školství u nás v podstatě dodnes. V roce 1774 vydala Marie Terezie *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech c. k. dědičných zemích*. Tímto školským zákonem stát poprvé pojal školství jako „politikum“, tedy věc státu a státní politiky. Na jeho základě byla provedena významná reforma školství a začala vznikat síť veřejných základních škol poskytujících vzdělání všemu² obyvatelstvu.

Kontrola

V roce 1805 byl pod názvem *Politické zřízení školské* přijat další školský zákon, podle kterého se základní školství řídilo přes 60 let. Tento zákon potvrdil zároveň některé základní principy předchozí reformy – soustavu základních škol, povinnou všeobecnou školní docházku i pojetí školství jako „věci státu“.

V době, kdy dohledu a regulaci podléhaly všechny „zdroje“ knih od tiskáren po čítárny, se kontrole nemohly vyhnout samozřejmě ani školní knihovny u základních škol. V roce 1828 byl vydán dekret dvorské studijní komise nařizující revizi těchto školních knihoven. Moravské gubernium dotyčný dekret zveřejnilo pod názvem *Opatření k odstranění škodlivých a nevhodných knih z knihoven hlavních a triviálních škol*,³ české gubernium pod názvem *Obnovený předpis týkající se udržování školních knihoven při hlavních a triviálních školách*.⁴ Účel nařízení je přesně popsán hned v jeho úvodu:

„Aby se předešlo nepořádkům a zneužívání v mnohých školních knihovnách při hlavních a triviálních školách a aby

¹ Opis „školy poskytující základní vzdělání“ je zde použit pro označení těch škol, které poskytují vzdělání v průběhu povinné školní docházky, která byla v 19. století původně šestiletá, později osmiletá. Protože tyto školy měly různé názvy, které se v průběhu století také měnily, je dále v textu pro zjednodušení používán k jejich označení termín „základní školy“.

² S vydáním *Všeobecného školního řádu* je obvykle spojováno také zavedení povinné školní docházky. Přesnější by však bylo hovořit o zavedení *všeobecné* školní docházky, tj. umožnění základního vzdělání chlapcům i dívkám, bez ohledu na sociální postavení jejich rodičů. Povinnost školní docházky začaly úřady vymáhat až později, když vzrostl jak počet škol, tak učitelů.

³ SAMMLUNG 1833, s. 150–151.

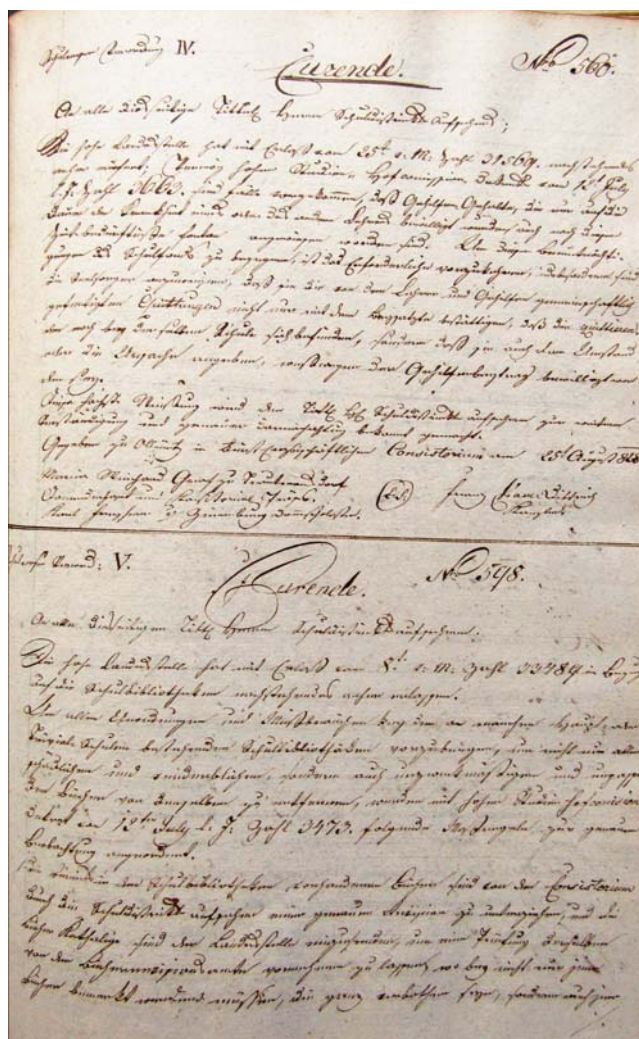
⁴ PROVINZIAL-GESETZAMMLUNG 1829, s. 401–404.

Obr. 1. Titulní strana Všeobecného školního řádu, kterým byla v roce 1774 provedena zásadní reforma základního vzdělávání. Muzeum Komenského v Přerově, fond Archiválie, písemnosti a dokumentace dějin školství a kmeniologie.

se z těchto knihoven odstranily nejen všechny škodlivé a zhoubné, ale i bezúčelné a nevhodné knihy,⁵ nařizuje c. k. dvorská studijní komise dekretem z 12. července t. r., dvor. čís. 3473, přesně dbát následujících opatření...“

Dekret nařizoval konzistořím, aby knihy ve školních knihovnách byly podrobeny „důkladné revizi“ a aby katalogy knihoven byly zaslány guberniu, které je poskytne knižnímu reviznímu úřadu. Konzistoře také měly guberniu pravidelně předkládat seznam přírůstků školních knihoven, „aby s nimi mohl nakládat knižní revizní úřad a mohl následně všechny škodlivé a nebezpečné knihy označit a vyřadit“. Protože však knižní revizní úřad posuzoval knihy ve školních knihovnách ze stejného hlediska jako všechny ostatní publikace, byla okresním školním dozorcům ponechána možnost posoudit

Obr. 2. Ukázka opisu dekretu dvorské studijní komise o revizi školních knihoven z r. 1828 (dolní polovina stránky). Kniha opisů školních nařízení školy ve Věrovanech. Muzeum Komenského v Přerově, fond Archiválie, písemnosti a dokumentace dějin školství a kmeniologie.

také to, zda je daná kniha vhodná pro mládež, a případně vyřadit z tohoto důvodu i knihu, kterou jinak revizní úřad za nevhodnou neoznačil.

Bezprostřední dohled nad školními knihovnami měli nadále vykonávat duchovní a katecheti, při výročních vizitacích měli školní knihovny kontrolovat rovněž okresní školní dozorcí.

Na konci 19. století byla tato revize připomenuta v učitelském časopise *Posel z Budče*. Autor svůj krátký článek zakončil narážkou na změnu v kvantitě (nejen) dětské literatury, ke které v průběhu několika desetiletí došlo: „Škoda, že nemůžeme říci, jak tato revize školních bibliothek dopadla a které knihy byly proskribovány. Ale mnoho toho vyloučiti nemohli!“

⁵ Na existenci „bezúčelných a nevhodných knih“ ve školních knihovnách byly školské úřady dotázány již na začátku roku 1827. Z nařízení českého gubernia královéhradecké konzistoři: „Jeho c. k. Jasnost následující kabinetní psaní 18. února tohoto roku seslati ráčil: „Jakž doslychám, školní knihovny při mnohých školách po krajích v Čechách založené, takové knihy obsahují, kteréž ani učitelovi, ani žákům příhodné nejsou, ku příkladu: Eichhornovo bibliothé, poukaz k metallurgii, romány a t. d. Přijímají se totiž do školních knihoven takové knihy, které po smrti duchovního nebo ouředníka žádného nebo nenajdou, a k očelů neslouží. Kancelář toto udání náležitě vyšetří, a potvrdil se, s strany náležitých knih do školních knihoven potřebné nařízení vydá, o to se postarajíc, aby se do nich jen takové knihy přijímaly, kteréž k očelů směřují.“ Pročež se biskupské konzistoři podle vysokého rozsudku dvorské komisi nad študii (...) ukládá, aby podle toho nejvyššího rozkazu tato udání hned náležitě vyšetřila, a sem oznámila...“ In: NEJVYŠŠÍ 1827, s. 5–6.

*Mělit' jsme před 60 léty tak malinko knih, ze kterých mládež naše čerpati mohla poučení a zábavu.*⁶

Komu slouží školní knihovna?

Termín „školní knihovna“ dnes obvykle označuje knihovnu pro žáky (žakovská knihovna) a učitele (učitelská knihovna) určité školy, která slouží především k zabezpečení vyučovacího procesu. Podobně byla školní knihovna chápána i v 19. století. Školní knihovny tehdy sloužily mj. jako pomůcka pro další vzdělávání učitelů, kteří si odborné knihy včetně pedagogických často nemohli dovolit zakoupit do osobního vlastnictví,⁷ žákům měly pak zprostředkovat výchovnou a vzdělávací literaturu (zábavná funkce dětské literatury se prosadila až později). Kromě toho tu byla ovšem ještě další skupina uživatelů, která dnes již se školní knihovnou nebývá spojována, a to dospělí obyvatelé dané obce. Těm měla být knihovna nejen zdrojem poučení, ale také „mravné“ zábavy. Typickým příkladem školní knihovny určené již samotným zakladatelem pro „školu a veřejnost“, je knihovna v Dluhonicích,⁸ založená r. 1852. V Státním okresním archivu Přerov se dochovala její přírůstková kniha,⁹ kde v úvodu její zakladatel, kaplan předmostské farnosti Daniel Deutsch, popisuje její účel, potvrzuje určení pro školu i pro dospělé čtenáře a stanoví pravidla jejího fungování:

„Účel

Jak na vrchu jmenováno, jest účel této knihárny¹⁰ vzdělání mravů a cností, upevnění pravé víry a rozšíření křesťanského náboženství v obci Dluhonské. Zakladatel měl ten úmínek, užitečné knihy mezi lidem rozmnožiti, by se čtením těchto knih ve víře utvrdili, od ní ničímž se odloučiti nenechali, ale aby stáli pevně jako na skále. Těž také chtěl zakladatel těm mnohým nepravostem, které se zvláště v neděli a ve svátek konají, zameziti. Místo daremných schůzek, místo utrhačného pomlouvání, místo hříšného vyrážení, vezmi knížku do rukou, která se ti touto knihárnou lehko poskytuje, čti pilně a dosáhneš z toho užitek větší, nežli svět se vši jeho rozkoši a radostí dáti může.

Pravidla

Tato knihárna jest, jak diplomy ukazují, dílem pro školu, dílem pro chudé založená, ale ne jakoby byla rozdělená; všechny knížky mají býti vždy po spolu ve školní schránce. A jen proto se to dalo pod nápisem ‚pro školu a chudé‘, že žákům k cvičení ve škole, a chudým k vzdělání doma zvláště věnována jest.

I. Kdo by žádal vypůjčiti nějakou tuto knížku (k čemu chudobní lidé vždycky předeek mají, nikoliv ale, žeby se ti zámožnější odvrhovali), ať se vždy ohlásí u pana učitele, který mu ji s volností poskytne.

II. Pokaždý se pan učitel Dluhonský žádá, aby pro zásluhu práci tuto s radostí na sebe vzal, každou knížku, která

z dědictví kteréhokoliv přijde i jejich počet do tohoto rejstříka dokonale zaznamenal, a nikdy nezapomenul, když kterou půjčí do zvláštní knížky poznamenati, ji tomu čtenáři nějaký čas dle potřeby (nedlouho) ponechati, pilně o to dbáti, by žádná kniha se neztratila aneb nepoškrvnila, a o to pečovati, by toto pro obec tak užitečné dílo, nějakým způsobem vzkáz nepřišlo.

III. Dohlížitel této knihárny zůstane vždycky kněz Předmostské farnosti, a též i představenstvu obce D. se dává ta moc a povinnost, o dobré zachování této knihárny dbáti, a častěji tam dohlížeti.

Tu nepatrnou maličkost za poštu snad kněz aneb obec každoročně zaplatí.“

Názor, že četba dobrých knih může zamezit „špatnému chování“, byl svého času poměrně rozšířený, nebyla to čistě Deutschova myšlenka. Podobně hovoří například farář Josef Hausmann v časopise *Blahověst*: „*Lid náš, nevěda odpoledne dne svátečního čím se zabývá, chodí po jiných ničemných, škodlivých i hříšných zábavách. Známo až k postesknutí, co činívají naši lidé, když se z chrámu Páně navrátí domů a odбудou oběd. Rozběhnou se každý po svých zábavách. Mládež se baví v rozpustilých hrách, chasa sleze se leckdes, a hledí si vyraženi často dost nestoudného. Ženy navštěvujíce se a nevědouce, co moudrého povídati, o závod klevetí, muži scházívali se v hospodě. (...) Aby se tedy křesťanský lid náš v zasvěcený den nejen ráno v kostele, alebrž i odpoledne doma nějakou pobožností konati a tudíž i mravně vzdělávati a zdokonalovati se mohl, k tomu se výborně poslouží příhodnými knihami. (...) Činím na ten cíl dvojí návrh, žádaje:*

1. Aby duchovní hleděli u každé školy, jakož i v obcích, kdež mají moudřejšího představeného, založiti knihovny poučného a zábavného čtení.

2. Aby se lid podpaloval k přístupování do Dědictví Svato-Janského a Cyrillo-Methodějského.“¹¹

Takové výzvy a podobné názory sice podporovaly další zakládání a rozvoj školních knihoven, ovšem spojení knih pro děti i pro dospělé v jedné knihovně v budoucnosti přineslo nečekané důsledky, jak bude dále zmíněno.

Podpora

Roku 1867 vzniklo Rakousko-Uhersko a již roku 1869 byl vydán nový školský zákon,¹² který se týkal základního školství, tzv. Hasnerův zákon. Šlo o další významnou reformu školství, která přinesla mj. prodloužení povinné školní docházky na 8 let, zlepšení vzdělávání učitelů, zavedení nových vyučovacích předmětů či stanovení nejvyššího počtu žáků ve třídě. Ovšem tou nejdůležitější změnou bylo zrušení dozoru církve nad školstvím a převedení tohoto dozoru na stát a jeho úřady (zemské, okresní a místní školní rady).

Hned v dalším roce (1870) byl k zákonu vydán školní a vyučovací řád, kde byly v § 71 jmenovány učební po-

⁶ Dr. J. V. 1887, s. 238.

⁷ K tomuto účelu vznikaly zvláště okresní učitelské knihovny, sloužící učitelům v celém školním okresu.

⁸ Dluhonicemi byly tehdy samostatnou obcí přiřaženou a přiškolenou do Předmostí. Jak Dluhonicemi, tak Předmostím dnes tvoří místní části města Přerova.

⁹ Nadepsaná *Rejstřík knihárny v Dluhonicích*.

¹⁰ Autor místo dnes užívaného slova „knihovna“ používá slovo „knihárna“.

¹¹ HAUSMANN 1858, s. 44.

¹² V dobových textech se používá termín „školní zákon“.

můcky, které měla mít každá škola. Mezi těmito pomůckami byla výslovně uvedena i knihovna.¹³

V roce 1871 pak následoval výnos ministerstva kultu a vyučování, který vybízel k zakládání školních knihoven. Přílohou tohoto výnosu byly také organizační řády okresních učitelských knihoven a žákovských knihoven na školách obecných. V řádech bylo stanoveno, kdo je správcem knihovny, jaké má povinnosti a jak má být nakládáno s knihami (jakožto majetkem školy), včetně vedení přírůstkových knih a evidence výpůjček. Tento výnos byl dán již 15. prosince 1871, ale zemské školní rady ho zveřejnily s několika-měsíčním zpožděním: česká zemská školní rada výnosem z 18. března 1872 a moravská zemská školní rada výnosem z 22. července 1872.¹⁴ Texty obou výnosů se poněkud odlišují v úvodní části, kde obě zemské školní rady dávají pokyny sobě podřízeným okresním školním radám, ale znění připojených řádů žákovských a učitelských knihoven jsou téměř shodné (odlišnosti jsou pouze stylistické). Školní knihovny byly výnosem označeny za nezbytnou pomůcku a okresní školní rady byly vybízeny, aby aktivně podporovaly jejich vznik: „*Jest dávná a všeobecně za pravdu uznáno, že dobré knihovny pro žáky a učitele škol obecných nejen na nejvyšší žádoucí jsou, nýbrž přímo nezbytnou podmínkou býti se jeví, má-li učení na školách obecných napařad se dařiti a zvelebovati (...) vidí se býti na čase, aby opravy školní v duchu nových zákonů prováděly se i v tomto důležitém směru se vši opravdovostí a pořádky knihovny dosavadní jakož i zakládaly se ještě potřebné knihovny pro žáky i učitele, a to rychlým a přímým působením samých úřadů školních (...) působí c. k. okresní rada školní způsobem, jenž příhodným býti se vidí, k tomu, aby knihovny staly se skutkem.*“

Závěrečný bod řádu žákovských knihoven ukládal okresním školním inspektorům, aby ve svých zprávách uváděli, zda jsou na škole žákovské knihovny založeny a jak se jich užívá.

Řada škol již v této době školní knihovny měla a provozovala. Jiné školy své školní knihovny musely teprve založit, případně znovuzaložit. To, že někdy předtím byla v místě založena školní knihovna, totiž zdaleka neznamenalo, že tato knihovna byla v době přijetí zmíněného výnosu stále funkční. Na mnoha místech se ukázalo, že je snadnější knihovnu založit než udržovat. Přesvědčil se o tom i učitel František Vojtěch Zikmund, učitel z Dluhonic, který na školu přišel v roce 1873. Místní školní knihovnu založenou v r. 1852 (viz výše) našel v neutěšeném stavu a do školní kroniky¹⁵ o tom napsal:

„*V školní skříni našel učitel spodní příhradu naplněnou asi 80 svazky kněh Dědictví Cyrilo Metodějského a Svato-Janského. Než bohužel knihy tyto nehodí se zajisté všechny nýbrž jen asi 2 až 3 ku čtení pro školáky a mimo 15 knižiček*

z Dědictví maličkých nebylo zde ničeho. Než obětavostí obce a občanův, zvláště rolníka pána Floriána Krátkého, skvělá a rozmnožuje se i naše knihovna školní.“¹⁶

A znovu kontrola...

Od vydání školského zákona v r. 1869 je patrná snaha státu postupně převzít kontrolu nad obsahem vyučování ve školách. K vyučování bylo proto povoleno používat pouze učebnice a další učební pomůcky schválené ministerstvem. Kontrolu žákovských knihoven, které ve smyslu tehdejších školních předpisů byly také učební pomůckou, přenesl stát na učitele.

Stalo se tak v červenci 1875, kdy ministerstvo kultu a vyučování vydalo nařízení obsahující směrnice k posuzování obsahu knih určených pro žákovské knihovny, a zároveň nařídilo plošnou kontrolu obsahu žákovských knihoven.¹⁷ V úvodní části nařízení přikazuje, aby byly odstraněny „*všechny takové knihy, kteréž by oddanost k Nejvyšší dynastii, patriotický cit aneb vážnost ke vlasteneckým zřízením urážely*“. Dále jsou pak vypsány povinnosti učitelů při správě knihovny a výběru knih do ní vzhledem k zmíněnému ustanovení. Odpovědným správcem žákovské knihovny je správce školy, za obsah knih odpovídají učitelé, kteří každou novou knihu před zařazením do knihovny musejí přečíst a posoudit, zda neodporuje daným pravidlům. Pokud knihu shledají nezavadnou, musejí to poznamenat do knihovního seznamu a připojit svůj podpis. Knihy zařazené do knihovny ještě před vydáním tohoto nařízení musejí být stejným způsobem prohlédnuty (tj. přečteny a buď schváleny, nebo vyřazeny). Rovněž okresním školním inspektorům byla uložena povinnost kontrolovat seznamy knihoven. Jestliže by v nich našli závadnou knihu, museli ji jednak ihned odstranit, jednak o tom podat zprávu příslušné okresní školní radě, „*aby mohla přikročiti k dalšímu úřednímu jednání proti učitelstvu vinu toho nesoucím*“.

Toto nařízení pravděpodobně nevyvolalo mezi učiteli žádný větší ohlas. Alespoň se tak dá usuzovat z faktu, že téměř všechny v té době vycházející učitelské časopisy se spokojily s prostým otištěním obsahu nařízení. Pouze *Posel z Budče* text nařízení doplnil komentářem: „*(...) máme za to, že příčinu k tomuto ministerskému nařízení zavdalo p r u - š á c t v í, kteréž v německých školách Cislajtanie¹⁸ počalo se již roztahovati jako doma. Jest to skutečně velmi povážlivé znamení, musí-li ministr přísně n a ř i z o v a t i, aby ve školách této říše zachoval se rakouský ráz. (...) Českým školám ovšem takového nařízení potřeby není; (...) V celé české literatuře není jedině knihy, ať pro mládež, ať pro dospělé se-*

¹³ Celé znění paragrafu: „*V každé škole mají se zjednati alespoň tyto pomůcky učitelské čili vyučovací: a) pomůcky k prvnímu vyučování v čtení; b) zobrazovací k prvnímu vyučování v počtech; c) obrazy k vyučování názornému; d) zeměkoule; e) mapa na stěnu polokouli, vlastí, mocnářství Rakouského, Evropy a Palestiny; f) předlohy k vyučování kreslení; g) malá sbírka domácích věcí přírodních a jednoduchých aparátů fyzikálních; h) knihovna.*“

¹⁴ Česká zemská školní rada tehdy publikovala svůj výnos ve svém *Věstníku* (viz VYNESENÍ 1872a). *Věstník moravské zemské školní rady* začal vycházet až v roce 1883, proto je výnos citován z knižní sbírky školských zákonů, výnosů a nařízení (viz VYNESENÍ 1872b).

¹⁵ Kronika je uložena v Státním okresním archivu Přerov.

¹⁶ Ani výnosy ministerstva kultu a vyučování a jím předepsané řády školních knihoven nezajistily, aby školní knihovny nadále fungovaly všude a bez problémů. Dokládá to bohužel opět i případ zmíněné knihovny v Dluhonicích. Do její přírůstkové knihy nový učitel J. Vít v r. 1895 zapsal: „*Nastoupiv po ř panu učiteli Jos. Maralovi, našel jsem na půdě hojnost knih, této knihovně patřící, na naše časy již bez ceny – jak z obsahu vidno a ponejvíce švabachem psané. Kniha jiných tu nebylo. Jak se ztratily, ví milý Bůh –*“ Viz *Rejstřík knihárny v Dluhonicích*, uložený v Státním okresním archivu Přerov.

¹⁷ Popis obsahu a citáty podle NAŘÍZENÍ 1875a.

¹⁸ Cislajtanie (Předlitavsko) je stručný a neúřední název pro tu část Rakouska-Uherska, která nepatřila pod Uhersko. Její oficiální název byl „*Království a země zastoupené v říšské radě*“ a používal se až do r. 1915, kdy byl změněn na „*Rakousko*“.

„Oh, pane, já bych se neodvážila přelhati vás!“

Besedy mládeže.

12.

OBĚTOVNOST DÍVKY.

Povídka pro mládež

od

Fr. Hoffmanna.

Přeložil P. J. Šulc.

(S obrázkem.)

Schváleno knihovným školním konferencí učitelstva Pražského, zvolenou ku prozkoumání knih pro knihovny školní.

(Druhé opravené vydání.)

*Knihovna Fr. Kešlov
z Kbelovic*

V Praze.

Nákladem kněhkupectví Mikuláše a Knappa
v Karlíně.

Číslo 82.

Obr. 3. Informaci o schválení dětské knihy pro školní knihovny používali také nakladatelé a uváděli ji v inzerátech na knihu nebo, jako v tomto případě, přímo v knize.

*psané nebo přeložené, z jejíhož obsahu vanul by pruský duch.*¹⁹

Aby si učitelé práci s pročítáním a schvalováním knih pro školní knihovny ulehčili, snažili se informace o vhodných a nevhodných knihách sdílet, někdy neformálně, jindy organizovaněji. K tomu druhému, tedy organizovanému způsobu patřil i pražský *Výbor ku prozkoumání spisů pro mládež*, který své posudky rovněž publikoval, takže je využívali učitelé i mimo Prahu.

Informaci o tom, že byla nějaká dětská kniha schválena (doporučena) školním knihovnám, začali využívat též nakladatelé jako reklamní prostředek. Buď toto doporučení uváděli v inzerátech na knihy, nebo přímo na titulním listu v knize. Je možné, že tento údaj nebyl určen pouze správcům školních knihoven, kterých v té době již existovalo tolik, že se stali zajímavou skupinou zákazníků. Mohla to být rovněž zpráva směrem k ostatním zákazníkům.²⁰

...kterou bylo třeba zpřísnit a zopakovat

V roce 1883 ministerstvo připomnělo výnos o kontrole knih ve školních knihovnách z roku 1875 a zopakovalo kritéria jejich posuzování. Kromě toho byla připomenuta i odpovědnost učitelů za knihy a povinnost inspektorů kontrolovat dodržování předpisů:

„Učitelům přísně jest uložiti, aby nebrali do žákovských knihoven žádných knih, jež by uraziti mohly úctu k náboženství, oddanost k Nejvyšší dynastii, patriotický cit aneb vážnost ke vlasteneckým zřízením.

Na okresních dozorcích školních záležitosti bude, aby dohlíželi ke přísnému zachování těchto nařízení na jedné každé škole v jich okrese dozorním a zemští dozorcí školní necht' při každé prohlídce školy, nahlédnouce do seznamu knihovního, aspoň o tom se přesvědčí, zdali učitel, který knihu na zkoušku četl, než do knihovny žákovské přijata byla

¹⁹ O ŠKOLNÍCH... 1875, s. 485.

²⁰ Jestliže byla nějaká kniha dostatečně vhodná pro školní knihovnu, mohli si být zákazníci jisti, že jde o dětskou knihu splňující určitá kritéria. To bylo důležité zvláště v době boje proti tzv. brakové literatuře: krvavým románům, detektivkám, nemravné a další pokleslé literatuře.

a jenž především z toho odpověden jest, že se kniha ku čtení pro děti hodí, své jméno dle předpisu do seznamu knihovního zapsal.²¹

V listopadu roku 1885 se ministrem kultu a vyučování stal Paul Gautsch von Frankenthurn. Již následující měsíc byla vyhlášena další plošná revize školních knihoven.²² Důvod výnosu vysvětlovala hned jeho první věta: „*Opětovaně se stalo, že v knihovnách žáků na obecných a středních školách našly se knihy, kteréž po obsahu svému účely vzdělávání a vychovávání mládeže nejen přiměřeny nebyly, nýbrž přímo jako škodlivé označiti se musily.*“

Znovu bylo nařízeno, aby každý učitel stvrdil v knihovním seznamu svým podpisem, že konkrétní knihu prohlédl a schválil. Dále bylo ustanoveno, že za provedení revize jsou osobně zodpovědní ředitelé a správci škol. Školy měly revizi provést nejdéle do 1. května 1886²³ a o jejím výsledku informovat školní úřady.

Tento výnos tedy patřil k prvním aktivitám nového ministra v úřadu, a zároveň byl i tématem jeho prvního vystoupení v říšské radě, jímž byla odpověď na interpelaci opavského poslance Füsse. V odpovědi se ministr také dotkl námitek na krátkost lhůty pro vykonání revize: „*Ostatně dovolil bych si ještě otázku: ‚Jak to, že teď najednou uvaliti se má na učitelstvo takové břemeno?‘ Troufám a přiznávám se, že po tu chvíli jsem se domníval, že páni učitelé již dříve a sami četli knihy, které jsou v knihovně žákův a kteréž dávali ku čtení, a že nyní v mnohých případech dostačí podívati se na titul, podepsati jej svým jménem a převzítí za knihu zodpovědnost. Byl jsem také činným v oboru vychovatelství, také jsem měl ve správě knihovnu, ale nikdy jsem nebyl na rozpacích, co mám dáti dětem do ruky.*“²⁴

Stejně jako před deseti lety i teď se objevovaly názory, že příčinou vyhlášené revize jsou nevhodné a zejména nevlástecké knihy v knihovnách německých, zatímco pro české knihovny nebude tato revize znamenat téměř žádné vyřazování:

„*(...) zdá se téměř, jako by se hlavní pobídkou k opatření tomu byl stal zjev, že v některých knihovnách školních přišli na spisy, jež proti vlastenectví rakouskému těžce hřešily.*²⁵ *Smíme za to míti, že to nebyly knihy české. Není nám zajisté v celém našem písemnictví ani jediná kniha toho způsobu povědoma, mimo to i censura vládní koná svou povinnost, a konečně ručí nám za to přehorlivá ‚opatrnost‘, jež v létech sedmdesátých skonfiskovala kde jakou ‚podezřelou‘ knihu z knihoven školních. Víme ještě všichni, že literatura dětská prožila tehdejší malou dobu pobělohorskou. (...) I nenastává nám tudíž v té věci téměř nižádná práce.*“²⁶

Výsledek revize byl však přesně opačný. Z českých knihoven bylo vyřazeno takové množství knih,²⁷ jaké nikdo nepředpokládal. Nejvíce titulů bylo vylučováno ne kvůli prohrškům proti vlastenectví nebo náboženství, ale z důvodů mravnostních. Do této kategorie byly řazeny nadávky, urážlivé žerty, dvojsmyslné narážky, snižování autority učitele, líčení vražd, podvodů, krádeží a samozřejmě jakékoliv erotické motivy – za ty byly však někdy považovány i jen zmínky o svatbě a narození dětí.

Některí učitelé kriticky poukazovali na to, že mnoho knih bylo vyřazeno ze zcela jiných důvodů, než určoval ministerský výnos. K takovým patřily například:

- příliš fantastické, nepravděpodobné děje a dějové zvraty,
- schematické děje a schematické postavy (příliš kladní či záporní hrdinové),
- pravopisné chyby a slohové nedostatky,
- špatný papír, nekvalitní tisk či nevhodný typ písma.

Ukázalo se také, že řada knih byla označena jako nevhodná pro školní knihovny prostě jen proto, že ve skutečnosti nešlo o dětské knihy. Jak již bylo zmíněno, školní knihovny byly dříve zakládány s tím, aby sloužily také dospělým čtenářům. Ačkoliv tehdy literatura pro dospělé ve školní knihovně nevadila, nyní se ve světle nařízení o revizi knihoven stala „nežádoucí“. Protože pro vhodné (tj. dospělé) čtenáře nebyla nijak závadná, doporučovalo se takové tituly buď pouze přehradit do učitelské knihovny, anebo do obecních knihoven.

Důsledky revize školních knihoven pocítili také knihkupci a nakladatelé. „*Značná pohroma navštívila skladiště knihkupecká přehnanou úzkostlivostí při revisi školních knihoven*“, komentoval to například *Literární věstník*.²⁸ Většinový názor však zněl, že si za to nakladatelé mohou do jisté míry sami tím, že dávali přednost nízkým finančním nákladům před kvalitou obsahu, a proto tiskli nevalné překlady i špatné texty, jen když za ně autor požadoval málo.²⁹

Závěr (a ještě jedna kontrola do třetice)

Po celé 19. století se rozvíjelo jak základní školství, tak školní knihovny. I díky podpoře, které se školním knihovnám dostalo po r. 1869, tj. po přijetí nového školského zákona, se školní knihovny na konci 19. století staly běžnou součástí v podstatě každé základní školy, jak lze vyčíst z dobových statistik. Přesto lze za hlavní vliv státu na fungování školních knihoven v průběhu 19. století označit nikoliv jejich podporu, ale trvalou snahu o kontrolu jejich obsahu.

²¹ NAŘÍZENÍ 1875b, s. 179, poznámka pod čarou.

²² Dne 16. prosince 1885. Viz např. VYNESENÍ 1885.

²³ Na provedení revize tak učitelé měli nejvýše čtyři a půl měsíce. Předchozí revize žádný termín stanoven neměla.

²⁴ VERNER 1886, s. 259–260.

²⁵ Podle dobového tisku měl být podnětem k vyhlášení této revize čin gymnaziálního žáka, který měl být čtením knihy *Velké bitevní dny z národní války Německa proti Francii r. 1870* „zfanatisován tak, že na veřejné ulici dopustil se urážek Veličenstva, kterých opakovati nelze. Mimo to pokřikoval: ‚Pereat Austria! Vivat Bismark!‘“ Knihu pak bylo nařízeno vyřadit ze žákovských knihoven. Viz např. RAKOUSKO 1886, s. 37.

²⁶ MACHÁČ 1886, s. 162.

²⁷ Přesněji řečeno titulů. Jedním z největších problémů této revize bylo, že vzhledem k relativní vágnosti kritérií pro schvalování a vyřazování knih a k subjektivitě jednotlivých posuzovatelů docházelo často k tomu, že titul, který byl v jednom místě vyřazen, byl v jiném schválen. To zároveň přimělo ministerstvo k vyhlášení „druhé kola“ revize, ve kterém měly být tyto sporné tituly znovu posouzeny.

²⁸ TYKÁČ 1887, s. 65.

²⁹ Tamtéž, s. 65–68.

Na závěr ještě pro úplnost uvedme, že rakousko-uherské úřady nařídily revizi školních knihoven ještě jednou – stalo se tak na začátku 20. století, v době 1. světové války.

Seznam použité literatury:

Dr. J. V. 1887: Dr. J. V. Revise školních knihoven r. 1828. *Posel z Budče* 18, 1887, č. 12, s. 237–238.

HAUSMANN 1858: HAUSMANN, Josef. Svěcení svátkův a rozšiřování dobrých knih mezi lidem. (Z pastorální konference). *Blahověst* 4, 1858, díl II, č. 1, s. 44–45.

MACHÁČ 1886: MACHÁČ, Ant. O revizi knihoven školních. *Komenský* 14, 1886, č. 11, s. 161–164, č. 12, 177–179.

NAŘÍZENÍ 1875a: Nařízení c. k. ministra duch. zálež. a vyuč. z dne 12. července 1875, č. 315 C. U. M., v příčině výběru kněh do knihovny pro žáky na obecných a měšťanských školách, a o dozoru nad tím. In: *Zákony školské 3. Vynesení, rozhodnutí a nařízení ministerská*. Praha: Ústřední spolek jednot učitelských v král. Českém, [19--], s. 168–170.

NAŘÍZENÍ 1875b: Nařízení ministra kultu a vyučování ze dne 12. července 1875, č. 315, m. k. v., v příčině výběru knih do knihoven žákovských na školách obecných a měšťanských, pak o dozoru nad nimi. In: *Příruční kniha říšských a zemských zákonů, nařízení a předpisů v záležitostech školství obecného na Moravě*. 2., nově redigované vyd. V Brně: Rudolf M. Rohrer, 1891, s. 179–180.

NEJVYŠŠÍ 1827: Nejvyšší a vysoká nařízení. *Přítel mládeže, aneb zásoba spisů ku prospěchu učitelů a vychovatelů duchovních i světských* 5, 1827, sv. 2, s. 3–10.

O ŠKOLNÍCH... 1875: O školních knihovnách. *Posel z Budče* 6, 1875, č. 30, s. 485.

PROVINZIAL-GESETZAMMLUNG 1829: *Provinzial-Gesetzsammlung des königreichs Böhmen für das Jahr 1828. Zehnter Band, Welcher die Verordnungen vom 1. Jänner bis letzten Dezember 1828 enthält*. Prag: Schönfeld'schen Buchdruckerei, 1829.

RAKOUSKO 1886: Rakousko. *Národ a škola*, 1886, č. 5, 1. března 1886, s. 36–37.

SAMMLUNG 1833: *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für Mähren und Schlesien: Herausgegeben auf allerhöchsten Befehl, unter der Aufsicht des k. k. mähr. schles. Guberniums. Zehnter Band. Enthält die Verordnungen vom 1. Jänner bis 31. December 1828*. Brünn: Prokop Fritsch, 1833.

Státní okresní archiv Přerov, fond Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Přerov V – Dluhonice.

TYKAČ 1887: TYKAČ, Jan. V době vážné. *Literární věstník*, 1887, č. 8, s. 65–68.

VERNER 1886: VERNER, Julius. Školní knihovny v rakouském parlamentě. *Komenský* 14, 1886, č. 17, s. 257–260.

VYNESENÍ 1872a: Vynesení c. k. zemské školní rady z dne 18. března l. 1872, č. 16028 ex 1871, v příčině zřízení knihoven školních. *Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém*, 1872, část 4, s. 37–40.

VYNESENÍ 1872b: Vynesení c. k. zemské školní rady ze dne 22. července 1872, v příčině zakládání knihoven žákovských a učitelských na školách obecných. In: *Příruční kniha říšských a zemských zákonů, nařízení a předpisů v záležitostech školství obecného na Moravě*. 4., nově upravené vydání. Brno: A. Píša, 1908, s. 149–152.

VYNESENÍ 1885: Vynesení ministra záležitostí duchovních a vyučování ze dne 16. prosince 1885, č. 23324, svěřící všem zemským úřadům školním v příčině přehledky knihoven žáků na obecných a středních školách. *Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém*, 1886, část 1, s. 3.

Mgr. Marta Konířová
Muzeum Komenského v Přerově
Horní náměstí 7/7, Přerov I – Město
750 02 Přerov